

निष्कर्ष आणि समारोप

१९ व्या शतकापर्यन्त समाजाने घालून दिलेले नियम स्त्री अगदी निर्धाराने पाळित आली आहे, पण जसा स्त्री-शिक्षणाचा प्रसार झाला, आर्थिकदृष्ट्या ती काहीशी स्वावलंबी झाली, आणि इतरही बाबतीत तिला पूर्वीच्या स्त्रीपेक्षा पुष्कळशी मोकळीक मिळाली तसे तिचे चरित्र बदलू लागलेले दिसते, तिचे स्वत्व जागृत झाले आज ती स्वतःच्या दृष्टीने जगाकडे पाहू लागली आहे, सामाजिक स्त्री-परंपरा यांच्या दास्यातून ती मुक्त होवू पहात आहे, आपला पती, मुले, संसारिक जीवन याबद्दल तिचा दृष्टीकोन बदलत चालला आहे, पती हा देव मानण्याचा प्रतिद्रव्यार्थ पाळण्याचा जुना जमाना आता काहीसा बदलला आहे, आपल्या प्रमाणेच तो ही एक श्रृणादोष्युक्त मानव आहे, आणि जीवनात आपणा दृष्टीने त्याच्यापेक्षा कमी नाही, अशी जाणीव आधुनिक स्त्री आता स्पष्टपणे बोलून दाखविते, एके काळी पतीला परमेश्वर मानून त्याच्या पायाची दासी म्हणावून घेण्यांत धन्यता मानणारी स्त्री आज पतीला जीवन सहचर मानते.

स्त्रीच्या वागणुकीत मोकळेपणा -

स्त्रीच्या वागण्या बोलण्यातही आता मोकळेपणा

येत चालला आहे, हे ही या दोन्ही आत्मचरित्रातून निदर्शनास येते, पूर्वीची स्त्री आपले काही दुखले-दुपले तरी त्याची वाच्यता गतीजवळ करीत नव्हती, याचे कारण तो करण्यास संकोच लज्जा वाटत असे, याबाबतीत आजची स्त्री बरीच मोकळेपणी सांगतांना दिसते.

जीवनाविषयी अधिक जागस्क -

अलीकडच्या आत्मचरित्रात आढळणारी स्त्री मात्र आपल्या जीवनाविषयी बरीच जागस्कतेने लिहितांना दिसते, बालिका, किणारी, तरुणी, विवाहिता, माता या प्रत्येक अवस्थेतील स्त्रीच्या मनात उठलेल्या भावकल्लोळांचे नेटके चित्रण. या आत्मचरित्रातून आढळते.

उदा. प्रभुतीकाळाच्या जीवनघेण्या वेदना यांचे विलक्षण बोलके चित्र दिसून येते, यादृष्टीने ही आत्मचरित्रे शिखरा निश्चितच एका वेगळ्या पातळीवर नेतात, एका नव्या स्वातंत्र्यापुत्र स्त्रीच्या व्यक्तीमत्त्वाने झेप घेतली आहे.

समाज आता विसाव्या शतकाच्या अखेरच्या चरणाकडे वाटचाल करीत आहे, स्त्री शिक्षण, नोकरी करू लागली तिची विचारधारणा बदलली तरी समाजाची चौकट आहे तशीच आहे.

आजच्या आधुनिक स्त्रिया घरच्या, बाहेरच्या अशा दुहेरी धाकातून जीवनाची वाटचाल करावी लागते, शिक्षण, नोकरी आणि संसार यांच्या जोडीला सामाजिक कार्यवाही यास्वीपणे करणाऱ्या स्त्रिया आजच्या समाजात वावरत आहेत, घडोघडी बाहेरच्या जगाशी संबंध येत असतानाही स्त्रिया आपले चारित्र्य निष्कलंक राखू शकतात.

आत्मचरित्रातून समाज जीवन -

या आत्मचरित्रांच्या परिशीलनाने केवळ स्त्री जीवनाचेच नव्हे तर त्या काळाच्या समाजाचे चित्र साकार होते, अर्थात सा-या महाराष्ट्राचेच नाही, पण उच्च स्तरीय समाजाचे चित्र साकार होते, त्या समाजाची बांधणी, सामाजिक संस्था, स्त्री पुरुषांचे समाजातील स्थान, त्यांच्या चालीरिती धर्म, स्त्री इ. विषयी ही आत्मचरित्रे वरेच काही बोलून जातात.

जुन्या-जमान्याच्या समाजाशी मुकाबला करून समाजात नवे वळण लावणाऱ्या समाजसुधारक व्यक्तींच्या प्रयत्नांचा इतिहास आत्मचरित्रांनी जागविला आहे, न्या. रानडे, लोकहितवादी, आगरकर, महात्मा फुले, धों. के. कर्वे या समाज सुधारकांनी आप-आपल्या विचाराप्रमाणे समाजाला नव्या दिशा दाखविण्याची कामगिरी केली, जुन्यांना न दुखविता नव्या धर्माची दिशा दाखविली, सुधारणेला बुद्धीवादाचे अधिष्ठान प्राप्त करून देण्याचे कार्य आगरकरांनी केले.

नवा काळ-नवा समाज -

विद्यार्थ्यांमधील
अवलोकन

रक्त कुटुंबाच्या लागी विभक्त कुटुंबपध्दती स्ट झाली आहे,
पती-पत्नी आणि त्यांची मुले इतकाच कुटुंब विस्तार. घरेही छोटीय.
शोती व्यवसायासहिली नोकरीपेक्षा हा उच्च स्तरीय लोकांच्या
उपस्थितिकेचे साधन झाले आहे, औद्योगिक क्रांतीमुळे शहरांची
वाढ झाली आहे, येथेतून शहराकडे लोक येवू लागले आहेत,
काम धंद्यासाठी कामगारही शहराकडे धाव घेत आहेत, शहरात
जगणेलागी झोपडपट्यांची वस्तीही वाढत आहे, नित्य नव्या
पॅन्स शहरात जन्म घेत आहेत, त्यातूनच एक नवे सांस्कृतिक
स्थित्यंतर घडत आहे.

शिक्षणाचे महत्त्व वाढले आहे, पुण्याच्या दरोबरीने स्त्रीही
शिकत आहे, शिक्षण नोकरीचे साधन बनले आहे, शिक्षण
पूर्ण होवून नोकरी लागल्यावर पुण्य विवाहाचा दिवार करतो,
सहज्य पंचविशी भोलांडतो, आपोआप स्त्रीचेही विवाह वय
वाढले आहे, दोघानाही निवडीचे स्वातंत्र्य आहे, श्रितीविवाह
समान संमत झाले आहेत, आंतररातीय विवाह होऊ लागले
आहेत.

धर्मस्ती, परंपरा, अंधश्रद्धा यांचे समाज मनावरील प्राबल्य
कमी झालेले दिसते. सामाजिक बंधनेही काहीशी शिथिल झाली आहेत.

शिक्षण, आर्थिक स्वातंत्र्य आणि धांदळीकरणामुळे उपलब्ध झालेल्या निरनिराळ्या सुसोयी यामुळे स्त्रीजीवनात पूर्वीपेक्षा बदल झाला आहे, कतर, किडा असे कोणातेही क्षेत्र स्त्रिया गुणांना वाढ मिळण्यासाठी जुले आहे, समाजही तिच्या कलागुणांचे काँतुक करतांना दिसतो, तसेच हिंदु कोड बिला अन्वये स्त्रिया समान हक्काची तरतूद केली आहे, विचार स्वातंत्र्य, व्यवसाय स्वातंत्र्य आणि विवाह स्वातंत्र्य, त्याचबरोबर राजकीय स्वातंत्र्यही आहेच, म्हणूनच हा काळ व्यक्तीस्वातंत्र्याचा मानला जातो.

आणि म्हणूनच स्त्रियांनी जुन्या आणि टाकावू चालीरिती पैकून दिल्या पाहिजेत, समाजोन्नती करण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे, ज्या चालीरितीवजन अस्पृश्य मानले गेले त्या चालीरिती बंद केल्या पाहिजेत, आजच्या सामान्य महिला आज व्यासपीठावर, राजकारणात शिक्षणात, सुध्दपातळीवर आक्रमक आहेत, म्हणूनच आजची स्त्री पंतप्रधान झाली, डॉक्टर, वकील, पायलट झाली, किरण बेदीसारखी पोलिस कमिशनर होवू शकते, याचे श्रेय बाबासाहेबांना, महात्मा जुले यांना आहे.

दलित स्त्रियांनी अजूनही याचे फायदे घेतले नाहीत, हे कटू सत्य आहे, कारण आजच्या दलित स्त्रिया निरिड बनत

- ६ -

नाहीत, लाजाडूपणा, भिन्नेपणा त्यांच्या उत्कर्षाआड येतो आहे, सुधारित संस्कृतीचा फायदा घेऊन आपला उत्कर्ष साधला पाहिजे, एक विसाव्या शतकाकडे झेपावणारी स्त्री आबिडकरी विचाराने चालेल तर तिचा उत्कर्ष झाल्याशिवाय रहाणार नाही.

आणि त्यासाठी व्यक्ती स्वातंत्र्याला सामंजस्याची जोड मिळाली तर सुखी समाजाची संकल्पना साकार होईल, भारतीय लोकांसाठी अधिक मज्जा होईल, त्यासाठी तर्कनिष्ठ शिक्षण देणारे विचार सुधारले पाहिजेत, शिक्षण प्रसार झाला पाहिजे.

आत्मचरित्र प्रकाराविषयी कांही मते -

मालतीबाई बेडेकरांच्या मते, "सामान्यतः माणसे आत्मचरित्रे लिहितात, तेंव्हा त्यांना आपल्या आमुड्यात कांहीतरी सांगण्यासारखे आहे, असे वाटत असते, स्वतःच्या कर्तबगारीचा अभिमान असतो, स्वतःच्या दुःखाची जाणीव तीव्र असते, दुसऱ्यांच्या दुष्टपणाने आपला झालेला भरडा त्यांना अस्वस्थ करीत असतो, आपणा केलेले साहस किंवा धाडस दुसऱ्यांनी रेकावे असे त्यांना वाटत असते, स्वतःच्या वृत्तीचे भडंपा करावेसे वाटत असते, असे काही ना काही सांगण्यासारखे वाटूनच माणसे आत्मचरित्रे लिहीयला घेतात,

- ७ -

अशावेळी अलिप्तपणी स्वतःकडे बघणे हे जवळ-जवळ अशाकथ्य होवून
बसते, सारे लिहिणे टोंगीपणाचे वाटायला लागते.

मालतीबाईयां विचार पाहता या दोन्ही आत्मचरित्रांत
स्वतःच्या जीवनाचे अलिप्तपणाने छडविलेले दर्शन असावे, अशीही
काही लोकांची अपेक्षा असते, इतक्या परकेपणाने स्वतःच्या जीवनाकडे
पाहता घेते की नाही कोण जाणो ? आपल्या चुका जाहीरपणाने
जगापुढे मांडतांना आत्मचरित्र लिहायला सारा अहंभाव नष्ट
टहायला लागतो, आत्मचरित्रे "मी" पासून अलग होणा-या "मी"
ने लिहिली आहेत ही, तरीही त्यातला लिहिणारा "मी" त्या
दुस-या "मी" मध्ये अधून-मधून मिसळला नसेलच असे नाही, स्वतःकडे
इतक्या अलिप्तने माणसाला पाहता घेत असेल असे मला वाटत
नाही, आत्मचरित्र हा कांही मानसीपेचार तज्ज्ञापुढे दिलेला
कष्टुली जबाब नव्हे.

देवापांडयांचे हे म्हणणे महनीय आहे, केवळ आयुष्यात
आपल्या हातून चुकाय घडतात असे नव्हे, तर आत्मचरित्र हे
जसेच्या तसे लिहिले गेले आहे का हा आत्मचरित्रकाराने घेतलेला
स्वतःचा शोध म्हणावा लागेल.

एकूणच स्त्रिया समाज सुधारणेचा आलेख समाजापुढे
घेण्यासाठी स्त्रियांनी आपले लिखाण प्रांजळपणे केले जावे असे
म्हणावेसे वाटते.